

Dünya Müslüman Kongresi İçin Bir Girişim: İsmail Gaspıralı'nın Mısır'da Çıkardığı *En-Nahda* Gazetesi

An Initiative for the World Muslim Congress: Ismail Gaspirali's En-Nahda Newspaper in Egypt

Ümit Akın*

Öz

Rusya Türklerinin/Müslümanlarının rehberlerinden olan İsmail Gaspıralı, Rusya'da millî uyanış hareketlerine yönelik faaliyetler yürütürken gazete çıkarmış, kongreler düzenlemiş, usul-i cedid okulları açmış, kısacası sosyal ve siyasi bakımdan birçok icraat gerçekleştirmiştir. Gaspıralı'nın asıl hedefi bir Dünya Müslümanları Kongresi toplamak, İslam ülkelerinin temsilcileriyle istişareler yapmak, Müslümanlarda farkındalık yaratarak onların içinde bulunduğu gaflet uykusundan uyandırmaktır. Tercüman takipçilerinden Ünlü Macar Türkolog Armin Vambery'in sevgiyle, Gaspıralı'nın bu girişimi "A Mahomedan Congress In Cairo" başlığıyla *The Times* gazetesinin 22 Ekim 1907 tarih 38 nolu sayısında duyurulmuştur. Böylelikle Gaspıralı'nın bu teşebbüsü uluslararası bir hadiseye dönüşmüştür. Aslında bu toplantının halifelğin başkenti İstanbul'da olması taraftarı olanlar da (Jön Türkler) vardır. Fakat Gaspıralı, bazı nedenlerden dolayı bunu mümkün görmemiş, toplantı için Mısır'da karar kılmıştır. Mısır'da kongreden önce yapılan hazırlık konferansı Osmanlı Hükümeti tarafından da takip edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa konferanstan beş gün sonra 6 Kasım 1907'de saraya konferansla ve Gaspıralı'yla ilgili tezkere gönderir. Gaspıralı 1908 başlarında Mısır'a geldiğinde *En-Nahda* gazetesini çıkarır. Yalnızca üç sayı çıkabilen bu gazetenin klişesi "Her hafta Cuma ve salı günleri yayımlanan politik, edebî ve reformist bir gazete" olarak belirtilmiştir. Gazetede, Dünya Müslüman Kongresi için önemli haberler, Müslümanların ilerlemesi yolunda yapılacaklar, Türkiye, İran ve Rusya'yla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden döküman araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Gaspıralı, *En-Nahda*, kongre, Mısır, reform.

Abstract

Ismail Gaspirali, a prominent leader among Russian Turks/Muslims, engaged in numerous social and political activities to promote national awakening in Russia. His efforts included publishing newspapers, organizing congresses, and establishing usul-i cedid schools. Gaspirali's primary objective was to convene a World Muslim Congress, consult with representatives of Islamic countries, and raise awareness among Muslims, encouraging them to overcome their indifference. Under the influence of the renowned Hungarian Turkologist Armin Vambery, a follower of Gaspirali and reader of his newspaper Tercüman, this initiative was publicized internationally through an article titled "A Mahomedan Congress in Cairo" in *The Times* on October 22, 1907 (Issue No. 38). This transformed Gaspirali's project into a global event. Some, including the Young Turks, advocated for the congress in Istanbul, the caliphate's capital. However, for various reasons, Gaspirali deemed this unfeasible and instead selected Egypt as the location. The Ottoman government closely monitored the preparatory conference held in Egypt before the congress, and on November 6, 1907—five days after the meeting—Gazi Ahmet Muhtar Pasha, the Ottoman Empire's Extraordinary Commissioner in Egypt, submitted a memorandum regarding the event and Gaspirali to the imperial palace. Upon Gaspirali's arrival in Egypt in early 1908, he launched the newspaper *En-Nahda*, which played a significant role despite publishing only three issues. The paper described itself as "a political, literary, and reformist newspaper published weekly on Fridays and Tuesdays." Its content included essential updates on the World Muslim Congress, actions for advancing Muslims, and news related to Turkey, Iran, and Russia. In this study, we employed document analysis, a qualitative research method, to explore Gaspirali's newspaper *En-Nahda* and its contributions.

Keywords: Ismail Gaspirali, *En-Nahda*, congress, Egypt, reform.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi uakin@bandirma.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 7

Başvuru / Submitted: 23 Eylül 2024 & Kabul & Accepted: 2 Ocak 2025

Atif / Citation: Akın, Ü. "Dünya Müslüman Kongresi İçin Bir Girişim: İsmail Gaspıralı'nın Mısır'da Çıkardığı *En-Nahda* Gazetesi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 25 (2025): 105-126.

Giriş

İsmail Gaspıralı, Rus tahakkümü altında bulunan Müslümanların gelişmesi yolunda çok önemli icraatlar gerçekleştirmiştir. 1905 Rus manifestosunun ardından Rusya Müslümanlarının sosyal ve siyasi anlamda önemli kazanımlar elde etmesinde katkısı çoktur. İsmail Gaspıralı'yla ilgili son dönemde yapılan çalışmalar onun hayatı hakkında kapsamlı bilgileri içermektedir. Bu yüzden çalışmamızda Gaspıralı'nın hayatıyla ilgili bilgi yer almayacaktır.

Birinci Rusya Müslümanları Kongresi 15 Ağustos 1905'te izin verilmediği için "Gustav Struve" isimli gemide Oka Nehri'nde gerçekleşmiş, başkanlığa İsmail Gaspıralı seçilmiştir. Toplantıda genel anlamda Müslümanların haklarını korumak için bir ittifak yapılması gerektiği fikri kabul görmüştür. İsmail Gaspıralı'nın teşkilatlanma düşüncesinin ardından dava arkadaşı Azerbaycanlı Ali Merdan Topçubaşı, orada bulunanlara önemli bir konuşma yaparak inanç ve hürriyet fikri aşlamıştır.¹ Rusya Müslümanları için yapılan bu ilk toplantı; siyasî bir teşkilat, Ruslarla siyasî, millî ve dinî anlamda hukuksal eşitlik, medreselerin ıslahı ve matbuatın yayılması kararları etrafında şekillenmiştir.

Rusya Müslümanlarının ikinci toplantısı 13-23 Ocak 1906'da gerçekleşmiş, toplantıya Kazan, Kırım, Orenburg, Kafkasya, Ufa, Omsk, Moskova, Taşkent, Hokand gibi yerlerden yüze yakın kişi katılmıştır. Bu kongrede önceki kongrede de ele alınan siyasî bir teşkilat meselesi ele alınmış, kurulan birlik "Rusya Müslümanlarının İttifakı" / "Müslüman İttifakı" ismiyle Kur'an-ı Kerim'e el basarak kabul edilmiştir. Gaspıralı toplantının ilk kısımlarında toplantıya başkanlık etmiş daha sonra başkanlık Ali Merdan Topçubaşı'na verilmiştir. Gaspıralı bu toplantıda Rusya Müslümanlarından belli sayıda vekilin Rus Dumasında temsil edilmesi gerektiğini söyler.² İlk toplantıya göre tartışmaların daha çok yapıldığı bu toplantı dini idarelerin ve medreselerin ıslahı, basın yayın, bazı Rus siyasi partileriyle iş birliği konuları ele alınmıştır.

Rusya Müslümanlarının üçüncü toplantısı Rus hükümetinden resmi izin alınarak 16-21 Ağustos 1906 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu toplantı izin alınarak yapıldığı için diğer iki toplantıya nazaran daha geniş katılımı olmuştur. 800'e yakın delege 16 Ağustos 1906'da toplanmış, Kur'an-ı Kerim okunmasının ardından oturumlara

¹ Ali Merdan Topçubaşı'nın yaptığı konuşmanın bir kısmı şu şekildedir: "Biz Türk babaları aslımız bir, neslimiz bir, dinimiz birdir. Mağrib'ten (Batı) Maşrike (Doğu) kadar bizim babalarımızın mülkü idi. Babalarımız o kadar kahraman millet oldukları halde, şu gün Kafkasya dağlarında, Kırım'ın bağlarında, Kazan'ın kırlarında ta babalarımızın mülkü olan öz vatanımızda öz toprağımızda, öz ihtiyaçlarımızı danışmağa ihtiyarımız kalmadı. Şükürler olsun ki Hüdaya şu kadar mekrlerine (hilelere) gadrlerine (zulmlerine) bakmayıp sular üzerinde yüreklerimizi açıp birbirimiz ruberu (yüz yüze) görüp kucaklaşıp, sevişmeye bugün muvaffak olduk. İndi artık ben katiiyen eminim. Bundan sonra eğer bize sular üzerinde danışmaya vakit vermezlerse göklere çıkarız, yıldızlar üzerinde yer buluruz, yine şu günkü bayramı icra ederiz." Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985, 92.

² Hüseyin Demiroğlu, *Ülfet Gazetesi 1905-1907 Yılları Arasında İdil-Ural Türklerinin Sosyo-Kültürel ve Siyasî Faaliyetleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.

başlanmıştır. Bu toplantıyı birçok Türk ve Rus gazetesi de takip etmiştir.³ Toplantıya Gaspıralı da katılmış, kongre merkez kurulu üyeliğine seçilmiştir. Bu kongrede eğitim, din ve siyasetle alakalı konularda çok önemli kararlar alınmıştır. Fakat alınan kararların Rus hükümeti tarafından kanuni bir onayı olmadığı için temenni mahiyetinde kaldığını belirtmeliyiz. Kararlar uygulamaya konulmasa bile şunu söyleyebiliriz ki Rusya Müslümanlarının o dönem şartları altında bir araya gelerek sorunlarını konuşması, tartışması, eksikliklerini tespit etmesi, birbirleriyle müzakerede bulunması; kısacası bir mücadele yürütmesi büyük ehemmiyet taşımaktadır.

İsmail Gaspıralı, sadece Rus idaresi altındaki Müslümanların problemlerini ve görüşmelerini yeterli görmemiş, bu eylemi uluslararası seviyeye çekebilmek için önemli çaba göstermiştir. Ona göre İslam dünyasının sömürgecilerin elinden kurtulabilmesi için iş birliği yapması gerekiyordu. Başta Cemaleddin Afgani olmak üzere ıslahatçı İslamcılarının fikirlerini kendine yakın buluyordu. 1905 Rus İhtilali, ardından 1906-1911 İran'da gerçekleşen meşrutiyet hareketleri ve nihayet 1908'deki Osmanlı meşrutiyeti ona İslam dünyasının uyanış hareketleri için bir ümit vermişti. Gaspıralı, dünyadaki bütün Müslümanların temsilcilerinin yer aldığı ve İslam dünyasının sorunlarının konuşulduğu bir büyük Dünya Müslümanları Kongresi tertip etmek istiyordu. Böylesine büyük bir toplantı ona göre ya İstanbul'da ya da Mısır'da yapılmalıydı. İstanbul'da o dönemde siyasi hareketlilik olduğu için oraya pek ılımlı bakmıyordu. Tercüman gazetesinde yayımladığı bazı yazıları nedeniyle gazetenin bazı sayılarının Osmanlı topraklarına girmesi yasaklanmıştı.⁴ Aslında Gaspıralı Osmanlı'yı İslam dünyasının hamisi olarak görüyor ve İslam dünyasının kalkınma hareketlerinin öncelikle burada gerçekleşmesi gerektiğine inanıyordu. Padişahla da bu konuda görüşmek istemiş, saraya kitaplar hediye etmiş ve saray tarafından kendisi nişanla taltif edilmiştir.⁵ Yani Gaspıralı Osmanlı yönetiminde kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz intiba uyandırmıştır. Ayrıca Gaspıralı'nın Jön Türkleri desteklemesi kongrenin Mısır'da toplanma nedenlerinden biri olarak söylenebilir. Kaldı ki izin meselesi de vardı. Mısır'ı İslam dünyasının İstanbul'dan sonra ikinci başkenti görmesi, yapmak istediklerini daha kolay gerçekleştirebileceğini düşünmesi burada karar kılmasını sağlamıştır. Toplantının Mısır'da yapılma gerekçelerini burada neşrettiği *En-Nahda* gazetesinde ayrıntılarıyla açıklamıştır.⁶ *En-Nahda* her ne kadar üç sayı çıkmışsa da Müslüman dünyasının uyanması için birçok aksiyon göstermiş, İslam dünyasının içinde bulunduğu durumu ele almış, sorunları belirtmiş ve

³ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985, 99.

⁴ Bu konuda Osmanlı hükümetinin rahatsızlığı San Petersburg Sefareti aracılığıyla İsmail Bey'e iletilmiştir. Tercüman gazetesinin kimi zaman bir nüshası yasaklanırken kimi zaman tüm nüshaların ülkeye girmesi yasaklanıyordu. Mesela 25 Ocak 1898 48. sayı; 19 Mart 1898 7. sayı; 31 Mart 1898 6,8,9. sayılar; 18 Nisan 1898 10,11. sayılar 15 Ağustos 1898 27. sayı; 13 Ekim 1898, 40. sayı; 14 Ekim 1898 38-39. sayılar; 3 Kasım 1898 37. sayı yasaklanmıştır. 27 Kasım 1902'de ise Tercüman'ın Osmanlı topraklarına girmesi tamamen yasaklanır Şaban Ortak, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Yönetiminin Gaspıralı İsmail Bey'e Karşı Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/14 (2022): 117.

⁵ İsmail Gasprinski, "Taltifat-ı Şâhâne", *Tercüman*, (1894), no: 40: 1.

⁶ *En-Nahda*, (1908), 1.

bunlara çözüm yolları sunmuştur. Gazete ayrıca dünyanın birçok İslam ülkesinden Müslüman aydınları bir kongrede toplayarak istişareler yaparak ortak akılla bir kurtuluş reçetesi hazırlamakta bir aracı görevi üstlenmiştir.

1. İsmail Gaspıralı'nın Mısır'a Gidişi

Kongrenin toplanma yeri için kafasında İslam dünyasının önemli ülkesi Mısır vardı. Bu yüzden beş ayda üç defa Mısır'a gitmiştir. Gaspıralı önce bir kamuoyu yaratmayı amaçlamıştır⁷ Aslında bu fikrini *Tercüman* gazetesinde “Nedve-i Umumi” (1907, S. 56, s. 1-2) ve “Mısır'dan Mektup”⁸ (1907, s. 69-70) başlıklarıyla vermiş, gazeteyi yakından takip eden Macar Türkolog Vambéry, Gaspıralı'nın bu teşebbüsünü tercüme ederek *The Times* (22 Ekim 1907, S. 38, s. 470) gazetesine göndermiştir. Böylece Gaspıralı'nın bu çabası geniş bir kitlede duyulmuş oldu.

İsmail Gaspıralı, kongreyle ilgili gerekli temaslar için önce İstanbul'a oradan da Mısır'a gelir. Burada beklemediği bir ilgiyle karşılaşır. *El-Liva* gazetesinin sahibi Mustafa Kâmil Paşa (1874-1908)⁹ ve *El-Müeyyed* gazetesinin sahibi Şeyh Ali Yusuf'la (1863-1913)¹⁰ görüşmüştür. Şeyh Ali Yusuf'un teklifi ile kongre hakkında bir toplantı yapmayı kabul eder. 1 Kasım 1907'de cuma günü akşam 9'da Kahire Kontinental Otel'in konferans salonunda 500-600 kadar “ulemâ, ümera, fuzalâ, muharririn ve üdebâ ve eşraf” Mısırlı ve Avrupalı gazeteciler huzurunda konferans verir. Bu konferans metni 24 Haziran 1909'da İstanbul'da neşrolunan *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanır. Şeyh Ali Yusuf, Gaspıralı'nın kısa tercüme-i halinden söz eder:

“Rusya'da Bahçesaray beldesinde Türkçe neşrolunan Tercümân gazetesinin sâhibi ve muharriri İsmâil Beyefendi zâdegân tabakasına mensûb bir muharrir-i şehîrdir. 1851'de civâr-ı Bahçesaray'da dünyaya gelib tahsîl-i ibtidâ'îyyesini millî mektebde ifâ ettikten sonra Rus Mekteb-i Harbiyyesi'nde ve Avrupa seyâhatinde kesb-i kemâlât

⁷ Şaban Ortak, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Yönetiminin Gaspıralı İsmail Bey'e Karşı Tutumu”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/14 (2022): 118.

⁸ Gaspıralı kongrenin toplanma girişimleriyle ilgili *Tercüman* gazetesinde Yerli imzasıyla birçok yazı kaleme almıştır. “Mısır'dan Mektup” başlığıyla yayımlanan yazıların ilkinde Mısır'la ilgili bilgi yer almaktadır. Diğer yazılarında kongreyle ilgili ayrıntılı malumatlar verilir. Bkz. “Mısır'dan Mektup [2]”, 2 Noyabr 1907, S. 70, s. 1; “Mısır'dan Mektup [3]”, 6 Noyabr 1907, S. 71, s. 2; “Mısır'dan Mektup [4]”, 13 Noyabr 1907, S. 73, s. 1-2; “Mısır'dan Mektup [5]”, 20 Noyabr 1907, S. 75, s. 1-2; “Mısır'dan Mektup [6]”, 23 Noyabr 1907, S. 76, s. 2; “Mısır'dan Mektup [7]”, 4 Dekabr 1907, S. 79, s. 1; “Mısır'dan Mektup [8]”, 8 Yanvar 1908, S. 1, s. 4; “Mısır'dan Mektup [9]”, 28 Mart 1908, S. 24, s. 2; “Mısır'dan Mektup [10]”, 18 Aprel 1908, S. 29, s. 2-3.

⁹ Mısırlı gazeteci, siyasetçi ve yazardır. Mısır'da Mısır milliyetçilerinin ve Panislamistlerin önde gelenlerindedir. 1900'de neşretmeye başladığı gazetede Arap milliyetçiliğini ve İslam dayanışmasını ön plana çıkartmış, Mısır-Osmanlı ilişkilerini güçlendirme amacı gütmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Kâmil Paşa, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.31: 309-310.

¹⁰ Mısırlı gazeteci ve siyasetçi yazardır. El-Müeyyed gazetesi Mısır için çok önemlidir. Şeyh Ali Yusuf bu gazetede İngilizler ve Fransızlar aleyhinde yazılar yazmıştır. Milliyetçi fikirler taşıyan gazete İslami değerleri savunmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Adil Baktaya, “El Müeyyed'in İttihat ve Terakki'ye Cevabı-Mısırlı bir Gazetecinin Kanun-i Esasi, İdare-i Örfiye ve Hilafet ile ilgili Görüşleri”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 38 (2008), 69-87.

etmiştir ve ba'dehu Rusya'nın ve Asyâ-yı Vustâ'nın ekser cihetlerini gezib ahvâl-i dünyâya vâkıf olmuştur. Bundan otuz sene mukaddem Bahçesaray'da belediye re'isi olub şehrin ıslahına mübâşeret ile mekâtib-i İslâmiyyenin ahvâline ciddî dikkat etmiştir velâkin me'mûriyet-i resmîyye fa'âliyet-i kâmile sine mâni' olduğundan hizmeti terk ile muharrirliğe sülûk etmiştir. Def'a def'a Petesburg'a varıb üç sene kadar devam eden mu'âmele'-i resmîyyeden sonra Bahçesaray'da kısmen Rusça ve kısmen Türkçe Tercümân gazetesi neşrine müsâ'ade almıştır. Üç-dört yüz kadar müşteri ile başlayıb bütün gayretini ve bulduğu akçeyi bu işe sarf ederek tadrîcen ceridesini her tarafa münteşir etmiştir. Usûl-i ifâdesi gâyet sâde ve yüngül olub yazdıkları herkesçe fehmedilmektedir. 1895 ve 1896 seneleri Tercümân gazetesi Dersa'âdet'e 15 ve 16 bin adet celb olduğu ma'lûmdur. Kazan'ın mu'teber familyasına mensûb bulunan zevcesi merhûme Zehrâ Hanım diyâr ve râhatını terk ederek "niyet ve kalemden mâ-adâ malı olmayan" İsmâil Bey'e refikâliğe gelib gazetenin umûr ve irsâliyesine ve muhâberâtına ciddî hizmet etmiştir ki nâşirlik müşkilâtına galebe çalındığı belki merhûmenin te'sîrât-ı ma'neviyesi sâyesinde vâki' olmuştur. (Bütün meclis el vurub rahmet okudu.) Gazete te'sîsi ile beraber İsmâil Bey bir de yeni tarzda sıbyân mektebi açmış idi. Bu mektebde isti'mâl olunan "usûl-i savtiyye" sâyesinde mübtedî talebelerin kırk elli günde bir derece okuyub yazmaya nâ'il olduğu görülüb usûl-i tadrîsin tecdîdi bu mektebten her tarafa münteşir oldu. Rusya'nın ve Asya'nın birçok vilâyetlerinden Bahçesaray mektebine mu'allimler gelib İsmâil Bey'in delâleti ile "usûl-i savtiyye"yi görüb ve tahsil edib giderler ve böylece teshîl-i tahsili en uzak yerlere naklederler idi. Yeni usûl mekteblerin mikdârı binden aşmıştır; eski usûl mektebler yavaş yavaş usûl-i savtiyyeyi kabûl ediyorlar. İsmâil Bey'in diğeri bir büyük hizmeti daha Rusya ve Asya Türkleri için umûmî edebî lisânın esâsını koyduğudur. Fünûn ve kemâlât tahsiline; Cem'iyet-i Hayriyyeler te'sîsine; fennî, edebî kitâbların tercüme ve neşrine da'vetleri büyük semereler vermiştir. 1905'inci senesi Nijniy Novgorod'da Müslümanların ictimâ'ına gazetesi âlet ve kendi re'is olmuştur. Ve bundan böyle Rusya'da "İttifâk-ı Müslimîn" hizbinin vücûduna ve ba'dehu Duma'da Müslüman Fırkası'nın teşkiline hizmeti vâki'dir. Rusları seven ve mu'tedil efkârlı adamdır. Üç kız kardeşi hanımların mu'allimelik ve kızı hanımın Âlem-i Nisvân cerîdesi müdürelîği hizmetinde buldukları nazara alınırsa familya ile neşri ma'ârifte çalıştıkları te'ayyün eder. İsmâil Bey'in elektrik ile müteharrik tab'hânesinde gazetesinden mâ-adâ kütüb-i fenniyye ve tadrîsiyye ve üç kit'ada Kur'ân tab' edilmektedir. (Meclis el vurub beyân-ı hoşnûdî eder) Şeyh Ali Yûsuf kürsüden çekilmesiyle kürsüye İsmâil Bey gelir; meclise umûmî bir selam verir, bütün meclis el vurub hatîbi istikbâl etti."¹¹

İsmail Gaspıralı, bu toplantıda konuşmasını üç farklı başlık altında verir. Birincisi "Rusya Müslümanlarının Ahvâl-i Hazıra ve Harekât-ı Akliyelerine Dair", ikincisi "Bilâücret Tahsil-i Umumî ve İbtidaînin Farziyetine ve Kavaidine ve Suret-i İcraiyesine Dair", üçüncüsü "Mutemerül-İslâmînin Sebeb-i Lüzumuna ve Küşâdına Dair"dir. İlk hutbede Gaspıralı Rusya Müslümanlarının ekonomik, hukuki durumlarından bahseder, matbuat alanındaki gelişmeleri açıklar. İkinci hutbesinde ücretsiz verilmesi gereken

¹¹ Sırat-ı Müstakim, (Temmuz 1909/Aralık 2014), c. 2, 248-249.

zorunlu eğitimin mutlaklığını vurgular. Eğitim konusunda zenginlerden destek alınmasını anlatır, Rusya Müslümanlarından hayırsever kişilerden örnekler verir. Üçüncü hutbesi -ki bu hutbe en önemlisidir- Müslümanları içinde bulunduğu gaflet uykusundan uyandırmak için Dünya Müslümanları Kongresinin lüzumuna dairdir. Gaspıralı bu hutbesinde Müslümanların mevcut durumlarını gösterir. Onların geri kalmışlığını, mekteplerin ve medreselerin harap halde olduğunu, ekonomik anlamda hiç gelişme olmadığını “üç yüz milyonluk bir milletin otuz vapurlu bir şirket-i bahriyesi, beş milyon sermayeli bir bankasının bulunmadığını”, ticaretin tamamen ecnebilerin elinde bulunduğunu, kıyasacası sosyal, siyasî, ekonomik, hukuki ve kültürel anlamda Müslümanların ahvallerinin acınacak halde olduğunu belirtir:

“Hazerât! Âlem-i İslâmiyet’in hâl-i hâzırına dikkat ile bakılıyor ise her tarafta az mı çok mu efkâr uyandığı görülüyor; her tarafta muharrikü’l-efkâr gazetelerin çıktıkları ve bazı müzâkere meclislerinin vâki’ olduğu işitiliyor. Bunlar güzel alâmetlerdir; lâkin bu güzel alâmetlere aldanıp gaflet etmek câ’iz değildir; belki hatâdır, çünkü gâyet geride nöbette kaldığımızdan te’min-i istikbâl için pek çok gayretler pek ciddî çalışmalar iktizâ edecektir.

Hazerât! Şimâldeki Kazan’dan cenubdaki Mısır’a ve mağribdeki Fas’tan şarktaki Câvâ’ya kadar nazar-ı teftîş ile bakılır ise milel-i İslâmiyye’de âsâr-ı temeddünden ve irtikâdan ziyâde âsâr-ı tedennî görülecektir... Medreseler ve mektebler harâb ve bî-fâ’ide bir haldedir; kesb ve sanâyi’-i mahalliyyeler ya munkarız olmuş ya olmak yolundadır; esnaflar sönmektedir; âlemin ticâretinde hissemiz pek az kalmıştır; umûr-ı sarrâfiyyede medhalimiz olmadığı gibi ticâreti bahriyyeden bî-behre bulunuyoruz... Üç yüz milyonluk bir milletin otuz vapurlu bir şirket-i bahriyyesi, beş milyon sermayeli bir bankası mevcûd değildir!

Hazerât! Dikkat edin... Cümlemizin esbâb-ı te’ayyüşü ancak baba ecdâddan kalma toprakların verdiği bereket-i tabî’iyye sâyesindedir. Hüner ve ma’rifet ile hâsıl ettiğimiz şey pek azdır. Bereketli topraklarımız birçok şeyler hâsıl ediyor, bunları âlem pazarlarına çıkarıp satmak dahi elimizden gelmiyor; bundan böyle bereketin bir hissesini malmızı nakleden ecnebî gemicilerine vermeğe mecbûruz! Ticâret meydanı olan Avrupa ve Amerika kıt’aları izlenir aranılırsa hiçbir beldesinde müslüman tâciri bulunmaz; bulunduğu takdirde müstesnâ kâbilinden olur, şarklı tâcire rast gelinirse ya Ermeni’dir ya Rum’dur ya Yâhûdi’dir ya Hindu, lâkin Müslüman değildir! İşbu Mısır’da yirmi kadar Hind mağazaları var; güzel ticâret ediyorlar ama hiçbiri Müslüman ticârethânesi değildir! Bizim Kazan’da ve Bâkü’de her milletten tâcir ve misâfir bulunur ama Hindli yâ ki Mısırlı bir Müslüman tâcir görülmez. Memâlik-i hâriciyyede iş görmediğimizden sarf-ı nazar; kendi vatanımızda dahi âciz kalıyoruz. Tûran ve İran’ın, Osmanlı ve Mısır’ın, Mağrib’in ve Hind’in ticâret-i mahalliyyesi alışverişi yine ecnebîler elindedir!

Hazerât! “Yağmur yağar içeriz; yerden çıkar yeriz” ile bugün dünyada ömür etmek mümkün ise yarın böyle hayvanca geçinmek ve rızık kesb etmek mümkün olamayacaktır... Bu miskinlik, bu fa’âliyetsizlik, bu hissizlik bizleri bitirecektir! Ecnebîsiz ve yalnız Müslüman hademeleri ile hükûmet-i İslâmiyyeler de iş göremiyorlar “demiryolu, deniz rıhtımı, kanal, fabrika te’sis olunacak ise, ecnebî ustalarına, ecnebî mühendislerine

muhtâc kalıyorlar. Hülâsâ-i kelâm mağribde şehri Ribât, şarkda Şahâbâd hep bir derece berbâd; işgüzâr lâzım olsa yaramıyor Ali, Murad ve Hudâdâd; gerek oluyor mutlak ya Jorj ve Ferdinand!

Hazerât! Bir kavim ya millet iktidâr-ı siyâsiyyesini ve istiklâlini kaybetse evet, büyük yıkıntıdır, büyük ziyândır. Lâkin fa'âliyet-i kesbiyye fikdânı ile meydân-ı iktisâd ve ticâretde mevki'ini kaybederse bir değil on def'a ziyândır ve inkırâzının mebâdîsidir. Umûm ehl-i İslâmın te'essüflü bu hâline sebep nedir? Ma'ârifsizlik, cehil denilirse bunların sebebi nedir su'âlî geliyor... Milet ve akvâm-ı efrençiiyyeden sarf-ı nazar bundan elli altmış sene mukaddem Müslümanlar ile birlikte yaşayan, Müslüman âdetlerine tâbi' bulunan Ermeniler, Gürcüler, Rumlar, Bulgarlar, Yâhûdîler, Farslar ve Bûdîler bizler ile bir derecede buldukları halde bugün temeddün ve terakkîde bizlerden ileriye ne ile ve nasıl çıktılar?

Hazerât! Bu halleri düşünmeliyiz, hâlimiz çok acı ve ayanc bir haldir. Lâkin buna karşı göz yummak, bu hâli setretmek câ'iz değildir... Hatâdır, kazâdır, günahdır, bu hâlimizi, bu derdimizi setretmek değil caddelerde, meydanlarda bağırıp çağırıp söylemeliyiz: Yokluğunu gizleyen var olmaz; derdini söylemeyen şifâ bulmaz. Derdimize, çaremize bakmalıyız; aksi halde dâhilen çürüye çürüye bir gün düşer câylur kalırız..."¹²

Gaspıralı konferansın devamında yapılması planlanan kongre için kongre komisyonunun oluşturulmasını teklif eder. Kongre düzenleme komitesi ulemadan; Şeyh Selim el-Büşri, Seyyid el-Bekrî, Şeyh Muhammed Şakir İskenderiyeli, Şeyh Muhammed Bahit, Şeyh Muhammed Hasaneyn, Şeyh Hüseyin Vali; umera ve fuzeladan Hasan Asım Paşa, Hüseyin Vasıf Paşa, İsmail Abaza Paşa, Hasan Rıfkı Paşa, Ali Şaravî Paşa, doktor Ulvi Paşa, Musa Galip Paşa, Kasım Bey Emin, Abdülaziz Bey Fehmi, Ahmed Bey Zeki, Ömer Bey Lütfi, Muhammed Bey Ferid, Ali Bey Behçet, İsmail Bey Rafet, Hasan Bey Bekrî, Muhammed Bey Şerif, Refik Bey Azam, Hafız Efendi Avaz, Talat Bey Arap, Şeyh Ali Yusuf isimlerinden oluşur.¹³

İsmail Gaspıralı'nın Mısır'daki bu konferansı Osmanlı Hükümeti tarafından da takip edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa konferanstan beş gün sonra 6 Kasım 1907'de saraya konferansla ve Gaspıralı'yla ilgili tezkere gönderir. Gaspıralı konferanstan sonra dönüş yolculuğunda İstanbul'a uğramış kongreye destek bulmak ve kongreye ilgili bilgi vermek için II. Abdülhamit'le görüşme talep etmiş fakat bu gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine saray memurlarından Nermi Efendi'ye padişaha takdim edilmek üzere bir rapor yazmıştır.¹⁴ Daha sonra Kırım'a geçen Gaspıralı bir ay kadar burada kalmış tekrar Mısır'a dönmüştür. Gaspıralı 1908 başlarında Mısır'a geldiğinde En-Nahda gazetesini çıkarır.

¹² Sırat-ı Müstakim, (Temmuz 1909/Aralık 2014), c. 2, 249-250.

¹³ İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri 2 – Fikri Eserleri*, (2.b) hzl. Yavuz Akpınar. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 2015, 384

¹⁴ Şaban Ortak, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Yönetiminin Gaspıralı İsmail Bey'e Karşı Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8, 14 (2022): 120

2. En-Nahda Gazetesi

İsmail Gaspıralı fikirlerini yayabilmek ve bir kamuoyu oluşturabilmek için gazeteyi etkin bir araç olarak kullanmayı Tercüman gazetesinde tecrübe etmişti. Mısır’da da böyle bir gazete neşrederek planladığı Dünya Müslümanlar Kongresine destek almak istemişti. Bir taraftan da kongre karşıtı gazetelere asıl amacını göstermek gayesindeydi.

Gaspıralı, En-Nahda gazetesinin ilk sayısında “Değerli Okuyuculara” başlığıyla gazetenin vizyonunu “toplumu harekete geçirmeyi hedeflemekte” şeklinde açıklamıştır. Bu hareket de Müslüman Kongresinin toplanarak sorunların ve çözümlerin konuşulacağı bir ortam oluşturmakla başlayacaktı.

En-Nahda’nın çıkmasıyla ilgili Abdullah Battal Taymas 1969’da İstanbul’da “Ben Onu Gördüm” başlığıyla bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda Taymas şöyle diyor:

“Bundan altmış yıl önce (1907’de) Kahire’de bulunuyordum. Bir akşam dairede otururken Kırım asıllı Seyid Ömer adlı talebe geldi ve şu haberi getirdi. Meşhur İsmail Bey Gasprinski Kahire’ye gelmiş, biz Kırımlı talebeleri aramış, geçici bir gazete çıkaracaktı, bu gazete için Türkçe yazdıklarını Arapçaya çevirebilecek bir hemşehri arıyormuş. Seyid Ömer Efendi bana hitaben biz sizi söyledik, isterseniz oteline gidip kendisiyle görüşelim, dedi. Ertesi gün gittik. Bu ünlü Türk’ü hayatımda ilk defa görecektim. İsmail Bey bizi yeşil renkli Buhara çapanı (abası) giymiş olduğu halde ayakta karşıladı. İsmail Bey düşüncelerini anlatınca arkadaşım istediğiniz ödevi işte bu efendi yapabilir, diyerek beni tanıttı. İsmail Bey Fransızca Renainssance kelimesinin Arapçası ne ise yeni gazetenin adı da o olacak, dedi. Biz uzun boylu düşünmeden En-Nahza/En-Nahda kelimesini ileri sürdük. O da bize güvendi ve bu adı kabul etti. Ücret ve başka şartlar söz konusu olmadı. Gazeteyi bu isimle orta boy dört sayfa olarak çıkarmaya başladık, 2-3 sayı çıkardık da kapattık. Gazeteyi çıkarma olayını kovalayan günlerin birinde Gaspıralı, Kahire’nin en sayılı büyük otellerin birinin salonunda Türk diliyle okunan ve hemen Arapçaya çevrilen bir konferans verdi. Epey kalabalık dinleyici vardı. Bu konferanstan sonra o sırada Kahire’de bulunan bir İngiliz fikir adamı Gaspıralı’yı Nil kıyısı üzerinde bulunan Semiramis Oteline çaya çağırdı.¹⁵ Üstat bu çaya giderken beraberinde beni de almıştı.”¹⁶

¹⁵ Gaspıralı’yı çaya çağıran kişi İngiltere’nin Mısır elçisi Sir Eldon Gorst olmalı. Bu çıkarımı *Tercüman*’da yayımladığı “Umumî Muteber-i İslâmî Yaki Müslümanlar Kongresi” yazısından anlamaktayız. Bu yazısında Gorst’la toplantı hakkında uzunca konuştuğunu bildirerek şunları söylemiştir:

(Elçi)– *Vaadinize itimat ediyorum... Tasavvur ettiğiniz kongre siyasyata girişmez, sonra siyasi bir sıfat almaz mı?*

(Gaspıralı)–*Efendim olabilir ki ileride Müslüman Kongreleri bugün kararlaştırılmış huduttan çıkar belki çıkmaz. Burası bendenize malum değildir, binaenaleyh gelecek zamanlara kefil değilim ve olamam, arz ettiğim birinci kongreye mahsustur. Bugün olduğu gibi gelecekte dahi hükümet ve nezaret haricinde davet ve inikat mümkün olmayacağına göre bendeniz bu cihetten havf etmiyorum. Minister bu sözümü rast gördü ve İngiltere canibinden kongreye mümanaat edilmeyeceğini (engellenmeyeceğini) açık beyan etti. İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri 2 – Fikri Eserleri*, (2.b) hzl. Yavuz Akpınar. İstanbul: Ötügen Neşriyat: 2015, 387.*

¹⁶ Abdullah Battal Taymas, “Ben Onu Gördüm/İsmail Gaspıralı Hakkında Notlar”, *Ankara: Türk Kültürü Dergisi*, 69, (1969): 649-652.

Gazetenin ilk sayısı 28 Şubat 1908 (26 Muharrem 1326), ikinci sayısı 3 Mart 1908 (30 Muharrem 1326), üçüncü sayısı 6 Mart 1908’de (3 Safer 1326) yayımlanmıştır.

En-Nahda gazetesi orta boy; ilk üç sayfası beş sütun, dördüncü sayfası üç sütun olmak üzere dört sayfalık bir gazetedir. “Abonelikler iki aylık sürelerle tahsil edilir-Değeri on kuruş bilgisinin altında gazetenin içindekiler kısmı ve Cuma ve Salı günleri her hafta yayımlanan bir politik, edebi ve reformist gazete; sahibi (İsmail Gasprinski)” klişesi yer alır. Bunun yanında gazeteye mektup ya da fikir yazılarını göndermek isteyenler için sahibi adına “Minerva Otelı Huda Caddesinde bulunan gazete yönetim merkezine gönderilmesi” bilgisi verilmiştir. Gaspralı, ayrıca kendisiyle görüşmek isteyenler için salı ve cuma günleri 10-14.00 saatlerini verir.

Resim 1:En-Nahda Gazetesinden Örnek Nüsha

Tablo 1: En-Nahda Gazetesinin Muhtevasına Dair Başlıklar

En-Nahda'nın üç sayısı şu başlıklardan oluşmuştur:		
En-Nahda, 28 Şubat 1908, 1. Sayı	En-Nahda, 3 Mart 1908, 2. Sayı	En-Nahda, 6 Mart 1908, 3. Sayı
<ul style="list-style-type: none"> • Dikkat s. 1. • Değerli Okuyuculara s. 1. • Kongre Hakkında, s. 1. • Gazetelerden Alıntıları, s. 2. • Teşekkür, s. 2. • Tebrik, s. 2. • İslam Kongresi, s. 2. • Bağış, s. 2. • Fikir Kıvılcımları, s. 2. 	<ul style="list-style-type: none"> • Dikkat/Uyarı s. 1 . • İlerlemenin ve Gelişmenin Nedenleri, s. 1. • İslam Dünyası ve Yabancıların Saldırıları, s. 1-2. • Polonya'daki Müslümanlar, s. 2. • En-Nahda'da Mola/ Darürrahat Müslümanları (Devamı)-Garip Bir Yolculuk, s. 2-3. 	<ul style="list-style-type: none"> • İlan (Kırım Bahçesaray matbaasında basılan büyük, küçük, orta boy Kur'an-ı Kerim Hakkında, s. 1. • Genel İslam Kongresi, s. 1. • İran, s. 1. • Medeniyet ve Reform Yolları, s. 1. • İslam Aydın Topluluğu, s. 2.

<ul style="list-style-type: none"> • Darürrahat Yurdu (Darürrahat Müslümanları) s.2. • Mustafa Kamil Paşa'nın Vefatı Üzerine, s. 3. • Devlet-i Aliyye ve Rusya Arasındaki Savaş Söylentisi, s. 3. • Buhara Emiri, s. 3 • Mektuplar, (Zaysan Kasabasından Veliyullah Enveri'den Bir Mektup, Petersburg'tan Bir Mektup, s. 3. • Mizahi Unsurlar, s. 4. • İlanlar (Kur'an-ı Kerim - Kaliteli Baskı), Dav'ul-Subhi'l-Musfir ve Ceniyu'l-Devhi'l-Müsmir (Sabahın Işığ ve Meyveli Bahçenin Hasadı) ضوء الصبح المسفر وجني الدوح المثمر Havatirü'l-Havatir (Düşüncelerin Düşünceleri) المفايد في شرح المواليد Es-Semiru'l-Mufid fi Şerh'l-Mevalid (Doğumları Açıklayan Faydalı Arkadaş) السمير المفيد في شرح المواليد Resailü'r-Reşad (Reşad Mektupları) رسائل الرشاد Aydınlatan Yorumcu (eş-Şarihu'l-Alîm) (الشارح العليم), s. 4. 	<ul style="list-style-type: none"> • Doğulu Kardeşlerimize, s. 3. • Buhara Emirine Ziyaretim, s. 3. • Hidiv Ailesi, s. 3. • Mektuplar (Semerkant Müftüsü Hoca Mahmut Behbud Hoca'dan Mektup, Kafkasyalı Mustafa Hacızade'den Mektup) s. 3. • Mizahi Unsurlar, s. 4. • İlanlar (Kur'an-ı Kerim - Kaliteli Baskı), Havatirü'l-Havatir (Düşüncelerin Düşünceleri) المفايد في شرح المواليد Resailü'r-Reşad (Reşad Mektupları) رسائل الرشاد Aydınlatan Yorumcu (eş-Şarihu'l-Alîm) (الشارح العليم) Es-Semiru'l-Mufid fi Şerh'l-Mevalid (Doğumları Açıklayan Faydalı Arkadaş) السمير المفيد في شرح المواليد Dav'ul-Subhi'l-Musfir ve Ceniyu'l-Devhi'l-Müsmir (Sabahın Işığ ve Meyveli Bahçenin Hasadı) ضوء الصبح المسفر وجني الدوح المثمر. 4. 	<ul style="list-style-type: none"> • Buhara Emiri'ni Ziyaret, Türkistan'dan Bir Kesit (devamı), s. 2-3. • En-Nahda'da Mola/ Darürrahat Müslümanları (Devamı)-Garip Bir Yolculuk, s. 2-3. • Türkistan'da kullanılan eski bazı eşya fotoğrafları (kase, tabak, çanak), s. 3 • Mektuplar, (A. L. isimli birinden Petersburg'tan Bir Mektup, Girit Adasındaki Kandiyeye Şehri Kethuda Cami İmamı Hüseyin Haki'den Bir Mektup, • Önemli Duyuru, (Gaspiralı'nın sağlık sorunundan dolayı doktor tavsiyesiyle gazeteye ara verme haberi), s. 3. • Mizahi Unsurlar, s. 4. • İlanlar (Es-Semiru'l-Mufid fi Şerh'l-Mevalid (Doğumları Açıklayan Faydalı Arkadaş) السمير المفيد في شرح المواليد Resailü'r-Reşad (Reşad Mektupları) رسائل الرشاد Aydınlatan Yorumcu (eş-Şarihu'l-Alîm) (الشارح العليم) Hevatirü'l-Havatir (Düşüncelerin Düşünceleri) المفايد في شرح المواليد Dav'ul-Subhi'l-Musfir ve Ceniyu'l-Devhi'l-Müsmir (Sabahın Işığ ve Meyveli Bahçenin Hasadı) ضوء الصبح المسفر وجني الدوح المثمر. 4.
---	--	---

Gaspıralı, gazetenin ilk sayısında klişenin ardından gazetenin on altı sayı çıkacağını belirtir. Ayrıca “Teşekkür” başlığı altında gazetenin geçici olduğunu da vurgular. Gazetenin ilk sayısında amacını şöyle açıklamıştır:

“Basında, gazetelerin ilk sayılarında vizyonlarını açıklamaları âdettendir. Ancak biz, vizyonumuzu ayrıntılı olarak belirtmek yerine, gazetemizin ismiyle açıkça anlaşılacağını düşünüyoruz. En-Nahda gazetesinin vizyonunun temeli, toplumu harekete geçirmektir. Gazetenin amacı, ümmetin kalkınmasında eksik olan unsurları belirlemek ve bu konudaki görüş ve fikirlerini kamuoyuna sunmaktır. Ayrıca, ümmetin kalkınmasını ve ilerlemesini engelleyen kötü alışkanlıkları ve batıl inançları da eleştirecektir. Doğunun kalkınmasının ancak doğunun hastalıklarının teşhis edilmesi ve alimler ile faziletli insanlar tarafından gerekli ilaçların reçete edilmesiyle gerçekleşeceğine inanıyoruz. Bu nedenle En-Nahda gazetesi, İslam âleminin genel bir kongre düzenlemesi için tüm gücüyle çalışacaktır. Bu fikri desteklemek ve daha çok insana ulaşmak için gazetemiz, iki ay sonra başka bölgelere taşınacak ve Müslümanları sosyal ve dini hastalıklarını araştırmaya teşvik edecektir. Bu kısa metin, ulaşmak istediğimiz hedeflerin önemini açıklamak için yeterlidir. En-Nahda gazetesinin bir veya iki sayısını okuyanlar, vizyonu ve programı hakkında detaylı bir açıklamaya ihtiyaç duymadan tam bir fikir edinebileceklerdir. Başarı Allah'tandır.” İsmail Gasprinski.¹⁷

Gazetenin çıkma amacıyla ilgili olarak ilk sayıda yayımlanan bir diğer yazıda gazetenin Doğu ve İslam dünyasıyla ilgili konuları da ele alacağı ve oralara da gönderileceği belirtilmiştir. Ayrıca gazetenin seyahat halinde yayımlandığı ve geçici olduğu da vurgulanan diğer bir husustur.

“Hamdolsun ki Mısır'da, bu işe bizim müdahalemize ihtiyaç duymayacak kadar faziletli, gayretli ve ümmete nasihat eden âlimler vardır. Buna rağmen, bu güzel ülkeye bu sefer gelmemizin sebebi, bu şerefli işte pay sahibi olma arzumuzdur. Bu nedenle, öncelikle kongre projesi hakkındaki görüşlerimizi ve ikinci olarak da doğu ve İslam dünyasıyla ilgili diğer konuları kamuoyuna sunmak amacıyla bu geçici gazeteyi çıkarmayı uygun gördük. Dostumuz Müeyyed'in dediği gibi, bu projemizde bize destek olacak Mısırlı vatandaşlardan mahrum kalmayacağımızı umuyoruz.

İslam dünyasının önemli ülkelerinde ıslahata ve kalkınmaya çağrıda bulunmak için Mısır'dan başlamak suretiyle bir seyahat programı hazırladık. En-Nahda gazetesi bir süre sonra diğer İslam ülkelerine de gidecek ve orada konuşulan dillerde yayımlanacaktır. Seyahat halindeyken hazırladığımız bu gazetenin kusurları elbette olacaktır. Faziletli ve saygıdeğer okuyucularımızdan bu kusurları hoşgörü ile karşılamalarını rica ediyoruz.”¹⁸

Yukarıda belirttiğimiz gazete içeriğinde yer alan yazıların önemli gördüğümüz bazıları açıklayarak gazetenin ve Gaspıralı'nın temel hedefini değerlendirmeye çalışacağız.

¹⁷ Gazetenin Arapçadan Türkçeye çevirisi Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Arş. Gör. Abdulhalim Hassun tarafından yapılmıştır.

¹⁸ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908: 2.

“Sevgili Mısırlı Çiftçiye” başlığıyla ele alınan yazıda ise çiftçinin kendisinin farkında olması durumu açıklanır. Gaspıralı, üreten ve çalışan kişiler olarak çiftçinin daha iyi bir hayatı hak ettiğini vurgularken kendileri üzerinden geçinenleri eleştirir ve onlara telkinde bulunur.

“Genel İslam Kongresi Hakkında” yazısı Gaspıralı’nın Dünya Müslümanları Kongresini neden Mısır’da yapmak istediğini açıklamaktadır. Yazı aynı zamanda El-Mukattam gazetesinde kongrenin İstanbul’da toplanması gerektiği fikrine de cevap verir:

“Biz Kongrenin Kahire’de toplanmasının daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Bunun birkaç sebebi vardır: Birincisi: Kongreye katılacak olan Müslümanların çoğu, İslam’ın yaygın olması nedeniyle Arapça biliyorlardır. Bu da kongrenin bir Arap ülkesinde toplanmasını gerekli kılıyor. Hindistan, Uzak Batı, Zanzibar ve komşu ülkelerden ve hatta Çin’den gelecek delegelerin tercümansız Arapça ile anlaşmaları mümkündür. Aynı şey Türkiye’nin resmi dili olan Türkçe için geçerli değildir. İkincisi: Mısır’ın coğrafi konumu, medeniyeti ve kültürü göz önüne alındığında, Tunus ve diğer Arap ülkelerinden daha uygundur. Mısır, Osmanlı İmparatorluğu’nun ve tüm İslam dünyasının ikinci merkezi olarak kabul edilir. Üçüncüsü: Asitane’nin¹⁹ bugün siyasi çekişmelerin merkezi olduğunu ve kongrenin sosyal ve kalkınma konularıyla ilgili olup siyasi meselelerden uzak durması gerektiğini unutmamak gerekir. Kongrenin Asitane’de toplanması, bazı siyasi şüphelere yol açabilir. Bunu da biz istemiyoruz ve Allah’a sığınırız. Mısır’ın özel durumu göz önüne alındığında, kongrenin Kahire’de toplanması bu tür şüphelere yol açmayacaktır.”²⁰

“İslam Kongresi” başlığıyla yer alan kısa yazıda Gaspıralı’nın, seçilen kongre kurucu üyeleriyle toplantıda bulunduğu, kongrenin tüzüğünün basılması ve yapılması gerekenler hakkında istişarelerde bulunduğu belirtilmiştir.

“26 Şubat akşamı, İslam Kongresi’nin kurucu komitesi Hüseyin Vasıf Paşa’nın evinde toplandı. Toplantıya elinizdeki gazetenin sahibi de katıldı. Toplantıda, kongrenin tüzüğünün Arapça olarak basılması ve yakın zamanda Fransızca, Farsça ve Türkçe olarak da yayınlanması kararlaştırıldı. Hüseyin Vasıf Paşa toplantıda İsmail Bey’e şunları söyledi: “Bu sefer gelmenizle birlikte kongrenin tüzüğü basılacak ve para toplamaya başlanacak. Her halükârda bu gelişiniz mübarek olsun” dedi. İsmail Bey ise şu şekilde yanıt verdi: “Söyledikleriniz, bu seferki gelişin sonucu değil, önceki gelişin sonucudur. Mısır’a ilk geldiğimde, İslam Kongresi önerisinin Mısır halkı tarafından iyi karşılanacağına dair güçlü bir ümidim vardı.”²¹

Gaspıralı En-Nahda gazetesinin bazı sayfalarında, Tercüman gazetesinde yaptığı gibi sık sık atasözlerinden faydalanmış, örneklerle halka ders vermeye çalışmıştır. Gazetenin “Fikir Kıvılcımları” başlığıyla yer alan ilgili kısımda Gaspıralı, halkta bir

¹⁹ Asitane = İstanbul

²⁰ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908: 2.

²¹ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908: 2.

farkındalık yaratmaya çalışır. Kendilerini ele geçiren cahillikten hızla uzaklaşılması gerektiği mesajını verir:

"Özgürlükler ülkesinde bile, şehvetlerin esiri olan özgür olamaz."

"Toplum, ruh doktorlarına beden doktorları kadar önem vermiyor."

"Doğulular geçmişe özlem duyar, Batılılar ise geleceğe susar."

Gazetenin ilk sayısında Gaspıralı, yakın arkadaşlarından ve Mısır'ın mücadelecı vatansever paşası Mustafa Kâmil Paşa'nın vefatını ayrıntılarıyla anlatır. Diğer bir yazıda ise Rusya'nın en prestijli gazetelerinden Noveya Vremya'nın Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki olası savaşı konu alan bir yazısı ele alınmıştır. Gazeteye göre Anadolu'daki dördüncü ordu birliği Rus sınırına ilerlemekte, kırk alay süvari birliği hazır beklemekte, Osmanlı ordusu gizli toplarla ve modern mühimmatla saldırı hazırlığı yapmaktadır. Yine Noveya Vremya'nın ertesi günkü yazısında savaşa dair yorumlar yapılmaktadır:

"Japonya, Rusya'dan üç kat daha küçük bir ülke olmasına rağmen bizi yendi. Türkiye ise Rusya'dan daha da küçük bir ülkedir. 'Böyle bir şey asla olmaz' demeyin, zira gün gelecek hesap edemediğimiz şeyler olacaktır. Japonya, kendisinden on kat büyük olan komşusu Çin'i perişan etti. Biz de Rusya'nın Kafkas sınırlarını derhal tahkim etmeye başlamalıyız. Bu gibi durumlarda ihmalkârlık sadece pişmanlığa yol açar.

Geçmişte Türkiye'nin Rusya'ya saldıracağını düşünmek delilik gibi görünse de durum artık değişti. Komşularımız Rusya'nın son savaştan ve yıllardır süren iç huzursuzluktan zayıf düştüğünü fırsat olarak görebilirler. Türkiye bize saldırırsa içeride ve dışarıda onu destekleyenler bulacaktır. Bize saldırmadan önce içeride ve dışarıda kendisini bölüşmeye çalışanlardan müttefikler bulduğundan emin olacaktır. Rusya'nın şu an gerçek anlamda ülkenin çıkarlarını gözetemeyen bir yönetimi yoktur. İstanbul'daki siyasetçiler de mevcut Rus kabinesinin zayıflığının ve ülkede iç karışıklıkların farkındadırlar. Kafkasya grupları da Türkiye'ye karşı bir avantaj sağlayabilir. Hiç kimse Kafkasya'daki isyancıların ve demiryollarında çalışan Polonyalıların Türk ordusuna yardım etmek için ellerinden geleni yapmayacaklarından şüphe duymasın. Kafkasya'daki Gürcü ve Azeri sosyalist-demokratlar da Türk ordusuna Rusya'nın zayıf noktalarını göstereceklerdir."²²

Gaspıralı, böyle bir haberi çok gerçekçi bulmasa da gazetenin önemli olması nedeniyle haberi verdiğini söylemiştir. Gazetenin ilk sayısındaki diğer yazılarda Gaspıralı'nın Buhara Emirini ziyareti ve daha önce *Tercüman* gazetesinde de yayımladığı "Darü'r-rahat Müslümanları" eseri tefrika halinde yer alır. "Darürrahat Müslümanları" eseri Gaspıralı'nın olmasını istediği ideal Müslüman tipleri gösterir. Bu yüzden diğer eserlerinden birini değil de bu eseri koymasını bilinçli bir tercih olduğunu söyleyebiliriz. Gaspıralı, gazetenin son sayfasında mizah yoluyla toprak beylerine eleştiri yöneltmektedir.

²² İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908: 3.

Toprak sahibi ve zavallı çiftçi arasında geçen diyalogda acımasız toprak ağalarının halkı nasıl sefaletle sürüklediği gösterilir:

Resim 2: Toprak Sahibi ve Çiftçi arasında Geçen Diyalog

En-Nahda'nın ikinci sayısında Gaspıralı eğitim-öğretim, okul, kadınların okuması gerektiği gibi konuları gündeme getirir. "İlerleme ve Gelişmenin Nedenleri" başlığıyla Doğu ve Batı'yı kıyaslar. Eğitimin önce ailede anneye başlayacağını söyleyen Gaspıralı, öğretimin ancak okullarda ve toplum içinde olacağını vurgular. Müslüman dünyasının içinde bulunduğu karanlığın en büyük nedeni kadınların ihmal edilen eğitimleri ve eğitim kurumlarının kendini yenileyememesi olarak gösterir:

"Her bireyin sağlıklı bir şekilde yetişmesi için bilgili bir anneye ihtiyacı olduğu gibi, bir ulusun da ilerlemesi için eğitim şarttır. Kadınların eğitimini ihmal eden bir ulus asla yükselmez. Genel eğitimi yaymak bir görevdir. İlerleme, yükselme, yaşam ve varlığını

²³ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908: 4.

sürdürmek isteyen her ulus, öncelikle kadınların eğitimine başlamalıdır. Kadınlar, çocukların ilk eğitimini evde veren kişilerdir. Daha sonra bu eğitim, okullarda ve toplumda devam eder.

Biz, Doğu ülkeleri olarak, bu iki önemli konuya yeterince önem vermemekteyiz. Müslümanların geri kalmasının en önemli nedenlerinden biri, kadın eğitimi ihmal etmek ve eğitim kurumlarına gereken özeni göstermemektir. Almak istediğimiz atı, ineği, deveyi ve eşeği özenle seçer, cinsi ve özelliklerini sorgularız. Fakat ömrümüzü paylaşacağımız, çocuklarımızı yetiştirecek eş seçiminde yeterince titiz davranmayız. Çocuklarımızı doğurmak için cahil ebelere, eğitimi ve ahlakını bilmediğimiz öğretmenlere teslim ediyoruz. Bu iki konudaki ihmalimiz gerçekten çok büyük.

Dendiği gibi Almanlar, savaşta Fransızları okulları sayesinde yenmişlerdir. Ancak Alman annelerin bu zaferdeki etkisini de göz ardı etmemeliyiz. Almanlar, Fransızlardan daha güçlü doğmadılar. Bu başarı, ancak o erdemli anneler sayesinde gerçekleşti. Almanya'da doğum oranı Fransa'dan daha yüksektir. Bu demek ki Almanlar çoğalırken Fransızlar azalmaktadır. Alman kadınlar Fransız kadınlardan daha insani, Fransız kadınlarda ise hayvani yön daha baskın. Biz Doğulular ise ne aklın gerektirdiklerini ne de dini ilkeleri dikkate alıyoruz. Dinimiz, kadınlara erkeklerle aynı şeyleri emrediyor. Fakat biz bu yüce eşitliği görmezden gelerek, kadınların ve annelerin eğitimini ihmal ettik. Bu ihmalin sonucu olarak kendimize büyük zarar verdik ve ülkemizi savunamayacak hale geldik. Zillet ve aşağılanma, artık bize layık oldu.

Hükümetin yasalarına uymayanlar cezalandırılır. Aynı şekilde, doğanın yasalarına ve ilahi sünnetlere uymayan uluslar da kölelik ve aşağılanma ile yüzleşir. Doğulular, kadınlara insan olarak bakmamış ve onları insanlık haklarından mahrum bırakmışlardır. Halbuki onları yaratan yüce Allah, kadınları da erkekler gibi insan olarak yaratmıştır. Doğulular bu şekilde büyük bir suç işlemişlerdir. Bugün Doğu'da hâkim olan çöküş ve geri kalmışlık, bu suçun cezasıdır.

Kadınlarımızı hayatın zorluklarına göğüs gerecek birer eş olarak yetiştirmedik. Onlara bilim, ahlak ve insanlık değerlerini öğretmedik. Yalnızca onları gümüş, altın ve elmasla süslenmiş oyuncaklar olarak gördük. Kadınlarımız da görevlerinin sadece iki bacaklı ve dik duran canlıları doğurmak olduğunu sanıyorlar. Mısır'ı bulaşıcı fikri hastalıklardan kurtaracak tek şey, beden ve ruhun işlevlerini bilen iyi yetişmiş ve eğitilmiş kadınlardır. Mısır'ın güzel bir geleceği olması için, çocuklarını Mısır'ın bağımsızlığını korumaya ve gerekirse kendi çabalarıyla kazanmaya hazır çok sayıda erdemli anneye ihtiyacı vardır. Anneler, erkekleri doğruya yönlendirenlerdir. Yetiştirilmiş ve eğitilmiş kadınlar, topluma katkıda bulunan çocuklar yetiştireceklerdir. İyi meyve ancak iyi bir ağaçtan gelir. Kötü bir ağaç bile, ona özen gösterilip düzeltildikten sonra iyi meyve verecektir.”²⁴

Gaspralı ikinci sayıda bir dünya küresi resmi vermiştir. Kürenin siyahla gösterilen büyük bir kısmı sefaleti temsil ederken, noktalı kısımlar medeni batı ülkelerini gösterir. İkisi arasındaki yerler ise İslam ülkeleridir. Resme iyi bakıldığında Uzak Doğu ve Batı ülkeleri ticaret yapabilmek için İslam ülkelerinden geçmek zorundadır. Yani Müslümanların yaşadığı topraklar son derece önemlidir. Gaspralı bu yazısında Müslümanların bilim ve sanayide ilerlemesi halinde dünyanın merkezinde olacaklarını belirtir. Fakat

²⁴ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908b: 2.

şu anki durumda gelişmiş ülkelere hizmetçi olmaktan ve sömürülmekten başka bir seçenek yoktur. Bu yüzden uyanık ve akıllı selim olmak gerekmektedir. Gaspıralı'ya göre Müslümanlar varlıklarını sürdürmek ve iyi bir yaşam arzuluyorlarsa kendilerine güvenmeleri gerekmektedir. Ticaretin sanayiyle bütünleşmesi gerektiği, aksi halde ekonomik açıdan Batılıların her zaman saldırılarına maruz kalabilecekleri telkininde bulunur. "Bizden bir okka pamuğu on kuruşa alıp, aynı pamuktan elde edilen bir okka ipliği bize kırk kuruşa satıyorlar. Daha sonra bu ipliğin karşılığında bizden buğday ve diğer ürünlerimizi alıyorlar. Eski Doğu fabrikaları, büyük Batı fabrikalarıyla rekabet edemeyerek kapanmak zorunda kaldı. Geriye kalanlar da kapanmanın eşiğindedir."²⁵ diyerek ekonomik saldırılarla başa çıkabilmenin yolunu bilim, akıl ve sanayi alanında iyi bir güce sahip olmaktan olduğunu gösterir.

"Doğulu Kardeşlerimize" başlığıyla yer alan yazıda Gaspıralı, İslam dünyasında yaşayan Ermeni, Arap, Hristiyan, Kıpti ve Yahudi gibi gayrimüslimlerin dil, din ve milli kimliklerini koruma noktasında son derece rahat yaşadıklarına işaret etmiştir. Aynı topraklarda yaşayan bu insanlar yaşadıkları coğrafyayı kalkındırabilmek için vatanlarının çıkarları doğrultusunda dayanışma içinde olmaları gerektiğini belirtir. Bunlar içinde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin basın, edebiyat, bilim, ticaret ve güzel sanatlar alanındaki katkılarını örnek gösterir.²⁶

Gazetenin ikinci sayısında Gaspıralı'nın 1893'te Buhara Emiri'ne yaptığı ziyaret tüm ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Gaspıralı, usul-i cedit eğitimiyle ilgili ders kitaplarını, bir hat koleksiyonunu ve Bahçesaray matbaasında basılmış coğrafi haritaları emirliğe takdim etmiştir. Ayrıca Nakşibendilik tarikatının kurucusu Şeyh Bahaeddin Nakşibendi'nin türbesini ziyaret eden Gaspıralı, kendisine gösterilen misafirperverlikten çok memnun kaldığını ifade etmiştir.²⁷ Sayının ilerleyen sayfalarında mektuplar yer alır.

Gazeteye gönderilen mektuplardan biri Özbek Cedit edebiyatının önde gelen aydınlarından ilk Özbek milli tiyatrosunu kuran Hoca Mahmut Behbudi'ye (1875-1919) aittir. Gaspıralı'nın Kahire'de verdiği konferansı gazeteden²⁸ okuyan Hoca Mahmut Behbudi kendisine şu mektubu gönderir:

*"Bu topraklardaki halk, Kahire'de alimlerin ve seçkinlerin huzurunda verdiğiniz o değerli hutbeyi gazetenizde okuduktan sonra büyük bir sevince kapıldı. Kongre fikri içimizde büyük umutlar yeşertti ve tüm Müslümanların bu faydalı kongreye katılmak için adım atacağını umuyoruz."*²⁹

Gazetenin son sayfasında yer alan mizahi anlatımda Gaspıralı, az sözle çok şey söylemiştir:

²⁵ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908b: 2.

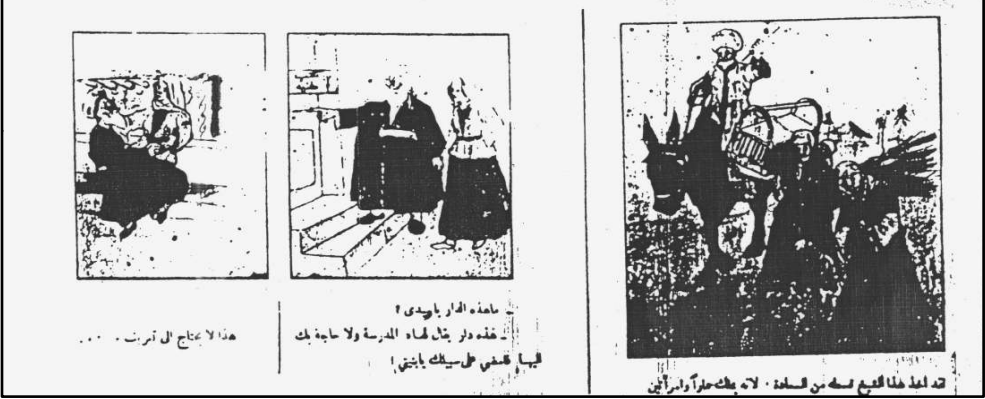
²⁶ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908b: 3.

²⁷ İsmail Gasprinski, "Buhara Emirine Ziyaret", *En-Nahda*, 1908b: 3.

²⁸ Gaspıralı'nın Kahire'de verdiği konferans *Tercüman* gazetesinde yayımlanmıştır. Gaspıralı'yı tanıyan ve onun yolundan giden Hoca Mahmut Behbudi, *Tercüman* gazetesini de takip etmektedir. Konferansı bu gazeteden okuduğunu düşünmekteyiz.

²⁹ Hoca Mahmud Behbudi, *Semerkant Müftüsünden Mektup. En-Nahda*, 2, 1908b: 3.

Resim3: Mizahi Anlatımla Karikatürize Edilen Görsel

İlk resimde görüldüğü üzere molla eşeğe binmiş, iki karısı da yürümekte ve üstelik yük taşımaktadır. İkinci resimde molla'nın yanında yer alan kız mollaya “Bu bina ne efendim” diye sormakta molla da kendisine “buraya okul diyorlar, senin burada bir işin yok yavrum, yoluna devam et!” diye cevap vermektedir. Üçüncü resimde ise çocuk diyebileceğimiz bir kızı kucağına alan molla tasvir edilmiştir. Gaspıralı'nın bu resme karşı ifadesi “Yorumsuz... size bırakıyorum” şeklindedir. Bu üç resmin de burada verilmesi toplumun hali hazırda kadına bakış açısını göstermesi bakımından önemli ipuçları ortaya çıkarır. Gaspıralı, bir milletin ilerlemesinin ilk ve önemli şartını kadınların gelişmesinde görür. Bu yüzden Tercüman gazetesinde kadınlarla ilgili birçok makale ve roman yayımlamıştır. En-Nahda gazetesinde de bu durumu dile getirmesi kadına veril[mey]en değerle ilgilidir.

En-Nahda'nın üçüncü sayısında Gaspıralı, kongreyle ilgili yapılanları anlatarak İslam dünyasına bir çağrıda bulunmuştur. Medeniyet ve kalkınma için birlikte hareket etmek gerektiğini çünkü ilerlemenin toplumsal kabullenmeyle gerçekleşeceğini vurgulaması boşuna değildir:

“Ey İslam âlemi! Sen var mısın? Evet, varsın. Kalkınma ve ilerleme fikrini barındırıyor musun? Kuşkusuz barındırıyorsun. Medeniyet, kalkınma, hayat ve varoluş istiyor musun? Elbette istiyorsun. Hem insanlık hem de İslam bunu senden istiyor.

O halde tüm dünyadaki Müslümanlar, bu kongre için dinî ve sosyal bir görev bilinciyle ellerinden geleni yapmalıdırlar. Ey iyilik ve ıslahın savunucuları olan kardeşlerim, bu çağrıya kulak verin!”³⁰

Gaspıralı'nın son sayıda “İran” başlığıyla yayımladığı yazı dikkat çekicidir. Gaspıralı İran'ı Müslüman ülkeler içinde modernleşme hareketleri için mücadeleci olarak nitelendirir. O dönemde Avrupa'da eğitim gören İranlıların sayısı Osmanlı topraklarından ve Mısır'dan daha azdır. Fakat İran'daki din adamları ve tüccarlar buradakilerden daha ileri görüşlü ve daha bilgilidirler. Çünkü İran'daki müçtehit âlimler siyasi meseleleri ve sosyal olayları titizlikle takip etmiş, tüccarlar ise medeni ve maddi

³⁰ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908c: 1.

delillerle zulümkar ve despot hükümetin temellerini sarsarak yerine meşru bir anayasal hükümetinin kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada Gaspıralı Azerbaycan Türklerinin özgürlük gayesini de yazısında vurgulamıştır:

“... İranlı tüccarlar ise dünyanın farklı bölgelerini dolaşarak modernleşmenin, kalkınmanın ve adaletin sonuçlarını gözlemliyorlar. Gördükleri ile kendi ülkelerindeki gerileme, geri kalmışlık ve zulüm arasında karşılaştırma yaparak, içlerinde istibdata karşı savaşıma, özgürlük ve adalet için mücadele etme arzusu oluşuyor.

İran'da, Avrupa'da modern eğitim almış birçok devlet memuru vardır. Fakat onlar özgürlük ve değişim için herhangi bir adım atmadılar. Tüm ülkelerde bürokrat devlet adamları, ulusun ayaklanmasından en çok nefret edenlerdir. Garip olan ise İran'da özgürlük için mücadele edenlerin çoğunun Azeri Türkleri olmasıdır. İran'daki gelişmeleri takip edenler bilir ki özgürlük talepleri en yoğun şekilde Tahran, Tebriz ve Horasan'da ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerin nüfusunun çoğunluğunu da Türkler oluşturmaktadır. Bu durum İran tarihi bilenenler için bir sır değildir.”³¹

Gaspıralı, Tercüman gazetesinde sık sık bahsettiği İslam aydınları konusunu En-Nahda gazetesinde de ele almıştır. “İslam Aydın Topluluğu” başlığıyla ele alınan yazıda Gaspıralı İslam Âlimleri Cemiyeti kurmanın gerekliliğini anlatır. Ona göre İslam aydınları kendi milletinin ilerlemesi için gerektiği kadar çaba göstermemektedir. Bazı zamanlarda örneğin ziyafetlerde, tebrik veya taziye törenlerinde İslam’ın önde gelen kişilerinin bir araya gelmesiyle İslam Aydın topluluğu oluşmadığını belirtir. Yabancıların kulüplerine gitmek, toplantılarına dâhil olmak, at yarışı veya olimpiyatlara katılmanın da bu erdemli topluluğun oluştuğunu göstermediğini ifade eder. Gaspıralı, aslında halkın ilerlemesi için derneklerin, teşkilatların kurulmasını istemektedir. Batıyla yapılan kıyaslamada eksik tarafları göstererek analizler yapmaya çalışır. Kalkınma için bu da yetmez, kadınların da modernleşmeye dâhil edilmesini ısrarla vurgular.

“Gelişmiş ve canlı ulusların arasında, sosyal yaşamlarında etkili bir söz sahibi olan, toplumsal meseleleri düzelten, ulusların ilerlemesi için yollar arayan ve diğer sınıflara örnek teşkil eden seçkin ve aydınlanmış bir topluluk bulunur. İslam ülkeleri maalesef bugün bu tür aydın ve saygın topluluktan yoksundur.

Evet, İslam ülkelerinde toplumsal meseleleri ve çağdaş ihtiyaçları bilen aydın âlimler vardır. Fakat bunlar az sayıdadır ve toplumsal durumumuzu düzeltmede kayda değer bir etkileri yoktur. Dahası, bu aydın kişilerin, etkilerini göstermeleri gereken çevrelerde de etkileri zayıftır.

Bunun sebebi, tembellik veya ahlaki korkaklık olabilir. Bu aydın kişiler, edindikleri sosyal ve medeni kurallara kendileri de tam olarak inanmadıkları için, bu kuralları açıkça savunup yaymaya cesaret edemiyorlar.

İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi ülkelerdeki yüksekokullarda eğitim görmüş insanlarımızın davranışlarını ve yaşam tarzlarını eleştirel bir bakış açısıyla incelediğimizde, bilgi ve birikimlerine uygun bir yaşam tarzı sürdürdüklerini göremiyoruz.

³¹ İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908c: 1.

Avrupa tarzı giysiler ve mobilyalar, terzilerin ustalığını ve mobilya fabrikalarının gücünü gösteriyor olsa da maalesef aydınlanmamızı ve fikri ve ahlaki açıdan gelişmemizi yeterince göstermiyor.

Bugün Rusya'nın Dubovka şehrinde, Mısır'ın Kahire ve İskenderiye şehirlerinde, "Sosyete Grubu" adıyla, bu makalede bahsedilen özelliklere sahip aydın bir grup mevcuttur. Fakat ne yazık ki çoğumuz bu tür değerli bir topluluğun oluşmasına yeterince önem vermiyoruz...

Bugün bize özel önemli bir derneğimiz veya sosyal çıkarlarımızı savunan aydınlanmış bir Doğu derneğimiz yok. Bence, sosyal ilerleyişimiz derneklere bağlıdır, aksi takdirde ipi kopmuş tepsih boncukları gibi veya her ötüşe uyan taklitçiler gibi daima düzensiz kalacağız.

Aramızdaki aydınlar, halklarının çıkarları için bir araya gelmeye ve dayanışma göstermeye pek istekli değildirler. Kimisi serbest mezhepli, kimisi anarşist, kimisi de mason eğilimli. Yaşam tarzlarımız ve sosyal sistemimiz, çağdaş olmasına rağmen, hala despotizm, sertlik, ev hanımlarının aşağılanması ve çocukların zihinlerine baskı gibi temeller üzerine kuruludur.

Her büyük İslam başkentinde, Aydınlar zümresi arasında birlik ve beraberliği, ilişkileri ve bağları güçlendirmeyi ve bakış açılarını ve fikirlerini yakınlaştırmayı sağlayabilecek büyük bir ulusal lider olması gerekir.

Kahire'deki Yüksekokullar Kulübü'nün olumlu yönlerini ve önemli faydalarını inkâr etmiyoruz, ancak bu kulüp daha çok bir bilimsel derneğe benziyor.

Kadınlarımız peçenin altında kaldıkça, istenen şekilde Aydınlar Zümresi oluşturmak engelleniyor. Bu karmaşık meselede ani bir değişim ve devrim olmasa bile kademeli ilerleme mümkündür. Aydınlarımızın bu konudaki gayretleri de zayıftır.

Mısır'ın her önemli şehrinde kızlar için özel bir ulusal hazırlık okulu olması gerekmez miydi? Paramız mı yok? Yoksa işgalciler mi engelliyor? Hayır, hayır, Sorunları dışarıda aramamalıyız, asıl sorun içimizde.

Avrupa'da eğitim almamıza rağmen eski zamanlardan beri içimizde kalan despotluk ve bencillik doğasıyla ülkemize geri dönüyoruz. Batı'nın sosyal ilkelerine saygı duyuyor, Avrupa'da hâkim olan özgürlük ve eşitliği yüceltiyor, halkının görgü kurallarını ve ahlakını kutsallaştırıyoruz. Ama Müslüman kadına dair eski inancımızı değiştiremiyor ve başındaki cehalet ve ahlaki çöküşü görmezden geliyoruz.

Çocuklarımızın cehalette kalmasını bir suç olarak görüyoruz, ancak kadınlarımıza faydalı olacak meslekler öğretmeye pek önem vermiyoruz. Batı ülkelerinde kadınların yükselişi, ülkelerin ilerlemesinin ve gelişmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Kadına bakış açımızı değiştirmeden ve onu hafife almayı bırakmadan kalkınamayız.

Vatandaş, hurafeler ve duygularını kontrol eden geleneklerle çevriliyen aydınların evleri düzeltmesi, dernekler kurması ve ıslahatçı gruplar oluşturması mümkün mü?

Görünüşe bakılırsa biz bilimi öğreniyor ve sanatla uğraşıyoruz ama tam anlamıyla aydınlanmıyoruz.”³²

³² İsmail Gasprinski, *En-Nahda*, 1908c: 1-2.

Gazetenin üçüncü sayısında Gaspıralı, hastalığı nedeniyle gazeteye ara vermek zorunda olduğunu bildiren bir yazı yazmıştır. Yoğun çalışma temposu Gaspıralı'yı yormuştur. Bu nedenle gazeteye abone olanların abonelik ücretlerini iade edeceği belirtilir. Gazete bu sayıdan sonra da neşredilmemiştir.

Gaspıralı'nın Dünya Müslümanları Kongresi toplama girişimi uzun sürmüşse de bu toplantı gerçekleşmemiştir. Kongre için komite oluşturulmuş, Müslüman ülkelerden gelen aydınlarla istişareler yapılmış, kongrede gün gün neler yapılacağı dahi planlanmıştır. Yerli imzasıyla 18 April 1907 tarihli *Tercüman* gazetesinde “Mısırdan Mektup” başlıklı yazıda kongre taslağını şu şekilde açıklar:

“Kongrenin vakt-i içtima'ı memalik-i İslamiyenin her tarafından alınacak malûmat elde edildikten sonra tayin edileceğini evvelce size yazmış idim. Binaenaleyh tamam malûm değil ise de beklenen cevaplar tez gelirse bu sene ahirinde belki Hac mevsiminde içtimaın vaki olması ihtimal tutulur. Kongre içtimaları merhum İsmail Paşa'nın yadigarı olan Opera hanesinde olmak münasip görülüyor; çünkü meydandır, ehl-i meclis ve samiün için ayrıca yerleşmeğe müsait taksimatı vardır.

Mutemerü'l-İslam'ın birinci içtimaında reis, fahri reisler, zabıt katipleri (sekreterler) ve tercümanlar intihap edildiği ba'dında (seçilmesinin sonunda) kongrenin küşadı (açılışı) resmen ilan edilip ehl-i İslam'ın temeddün ve irtikasını, Mısır'ın sahib-i ekberi Hazreti Halife'nin ve sahib-i sanisi Hazret-i Hıdiv'in devam-ı ömür ve ikballeri Cenab-ı Hüdavend-i alemde temenni duası edilecektir. İkinci gün cemiyet-i kübra (toplantı cemiyeti) resmi surette Mısır'ın cami, türbegâh ve el-Ezher'i ziyaret ederek Muhammed Ali Paşa Cami avlusunda çay sofralarında istirahat edeceklerdir. Üçüncü gün Mısır kütüphanesi ve meşhur Asar-ı Atika Müzehanesi (Eski Eserler Müzesi) ziyaret edilecektir. Dördüncü gün ehl-i mutemerine (kongre üyelerine) resmi surette ehramlar temaaşısına ve bade (ehramların seyrine ve sonra) vapur ile Nil-i Mübarek köprülerine naklonup çaylı kahveleri teferrühte bulunacaklar. Beşinci gün istirahat ile geçirilip altıncı gün kongre mebahis ve müzakerat-ı mühimmesine (kongre konularına ve önemli görüşmelere) başlanacaktır.”³³

³³ İsmail Gaspıralı. (“Yerli” takma adıyla). Mısırdan Mektup. *Tercüman*, 1907: 1.

Sonuç

Gaspıralı, Rusya Müslümanlarının ilerlemesi için büyük çaba sarf etmiş, eğitim konusunda sosyal-kültürel alanlarda çok önemli icraatlar gerçekleştirmiştir. Aslında onun amacı İslam ülkelerinin önde gelen aydınlarıyla bir araya gelmek, Müslümanların geri kalış nedenlerini konuşmak, problemlere çözümler bulmak, Müslümanlarda bir hareket meydana getirmektir. Bu hareket için Mısır'da Dünya Müslümanları Kongresi toplamak istemiştir. Bunun için birkaç defa Mısır'a gelmiş, Mısır'ın önemli aydınlarıyla bir insicam oluşturmaya çalışmış, toplantılar yapmıştır.

Gaspıralı'nın Mısır'da kongre toplama çabası Osmanlı Hükümeti tarafından da takip edilmiştir. Fakat Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi iklim kongreye mesafeli yaklaşmasına neden olur. Gaspıralı toplantının neden İstanbul'da yapılamayacağına dair endişelerini *En-Nahda*'da açıklar. İstanbul'a giderek halifeyle görüşmek istese de bu gerçekleşmez fakat devlet yetkilileriyle görüşerek onlara kongre hakkında bilgi verir. Aslında İngiliz tahakkümü altında olan Mısır'da da toplantıları takip edilmiştir. Fakat İsmail Gaspıralı İngiliz elçiyle görüşerek sorunu çözmeyi başarmıştır. Üstelik kongre için kendisini ve fikirlerini destekleyen Mısırlı aydınların sayısı hiç de az değildir.

Kongreyi toplama teşebbüsüyle ilgili olarak Mısır'da *En-Nahda* gazetesini neşreder. Gazetede umumî bir Müslüman kongresinin Mısır'da toplanma nedenlerini açıklayarak bir kamuoyu oluşturmayı hedefler. Nitekim başarılı da olur. *En-Nahda*'ya gelen mektuplardan anlıyoruz ki Gaspıralı'nın bu girişimi birçok Müslüman ülkeden takdirle karşılanmıştır. Gazetede yazılarda Doğu-Batı kıyaslaması yaparak Müslümanların ek-sik taraflarını göstermeye çalışır. Halifeliğin sahibi Osmanlı'daki yenileşme hareketlerini örnek göstererek İstanbul'u yanına almaya çalışır.

Gazete Gaspıralı'nın sağlık sorunlarından dolayı yalnızca üç sayı çıkar. Sonradan devam edileceği belirtilse de tekrar neşredilmez. Gazetede kız çocukların okuması, çocuk yaşta evlenme, mollaların durumları mizahi resim ve yazılarla halka anlatılmaya çalışılmıştır. Müslümanların modernleşme yolları, üzerinde durduğu önemli konularda biri olmuştur. Büyük gayret göstererek düzenlemeye çalıştığı kongre maalesef gerçekleşmemiştir. Fakat Gaspıralı'nın bu çabası fikirlerinin yayılması ve karşılık bulması anlamında kendisinin yalnız olmadığını gösterir. Kısacası, Gaspıralı'nın Dünya Müslüman Kongresine destek amacıyla çıkardığı *En-Nahda* gazetesi kısa süren yayın hayatında birçok önemli hususu dile getirmesi bakımından mühim denebilecek bir rol oynamıştır.

Kaynaklar

- Baktıaya, Adil. “El Müeyyed’in İttihat ve Terakki’ye Cevabı-Mısırlı bir Gazetecinin Kanun-i Esasi, İdare-i Örfiye ve Hilafet ile ilgili Görüşleri.” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 38 (2008): 69-87.
- Behbudi, Hoca. Mahmud. “Semerkant Müftüsünden Mektup”, *En-Nahda* 2, (1908): 3.
- Demiroğlu, Hüseyin. *Ülfet Gazetesi 1905-1907 Yılları Arasında İdil-Ural Türklerinin Sosyo-Kültürel ve Siyasî Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Devlet, Nadir. *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985.
- Gaspıralı, İsmail. *Seçilmiş Eserleri 2 – Fikri Eserleri*, (2.b) hzl. Yavuz Akpınar. İstanbul: Ötügen Neşriyat: 2015.
- Gasprinski, İsmail. “Taltifât-ı Şâhâne.” *Tercüman*, (1894): 1.
- Gasprinski, İsmail. “Genel İslam Kongresi Hakkında.” *En-Nahda*, 1, (1908): 1-4.
- Gasprinski, İsmail. *En-Nahda*, 2, (1908): 1-4.
- Gasprinski, İsmail. “*En-Nahda*, 3, (1908): 1-4.
- Gasprinski, İsmail. Nedve-î Umumî. *Tercüman*, (1907): 1-2.
- Gasprinski, İsmail. (“Yerli” takma adıyla). Mısırdan Mektup. *Tercüman*, (1907): 1.
- Mustafa Kâmil Paşa. (2024, 10 Haziran). İslam Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-kamil-pasa>
- Ortak, Şaban. Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Yönetiminin Gaspıralı İsmail Bey’e Karşı Tutumu. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8, 14 (2022): 120
- Sırat-ı Müstakim. Umûmî Mutemer-i İslâmî/Müslümanlar Kongresi. (1909 Temmuz).
- Taymas, Abdullah Battal. Ben Onu Gördüm/İsmail Gaspıralı Hakkında Notlar. *Ankara: Türk Kültürü Dergisi*, 69, (1969): 649-652.
- Vambéry, Arminius. A Mahomedan Congress in Cairo. *The Times*, 38, (1907): 470.